

Yann-Ber Kalloh

Seiz vloaz ha tri-ugent 'zo dija ma'z eo marvet Yann-Ber Kalloh war an dachenn vrezel, da Veurz Fask 10 a viz ebrel 1917, skoet gand eun tamm houarn strinket outañ gand tarz eun obuz. Chom a ree neuze war e lerh da embann tregont barzoneg. Eul lodenn vihan anezo a oa bet embannet hini hag hini er gelaouenn Dihunamb, med ne oant ket anavezet gand kalz a dud. E gwirionez, da zigas brud da Yann-Ber ne oa bet c'hoaz nemed an hini ziweza, an hini e-noa skrivet etre ar 7 hag ar 27 a viz gwengolo 1916, Karter-noz er hléyeu (anvet ivez : Péden er gédour) goude ma 'n-oa ar skriva- gner gall René Bazin, brudet pell a oa, lakeet embann anezi er gazetenn L'Echo de Paris, d'ar 7 a viz genver 1917, en eur pennad leun a veuleudi evid ar barz.

Med abaoe, brud e levr barzonegou, Ar en deulin, en em skignet dre ar vro, e-neus lakeet hemañ da veza anavezet e-giz eur barz euz ar re vrasa hag al levr, daoust dezañ beza bet embannet teir gwech, er bloaz 1921, er bloaz 1935 hag er bloaz 1963, ne veze ket kavet da brena ken pell 'zo.

Abaoe an devez euz ar bloaz 1929 m'am-oa bet, dre eun taol-chañs, tro da gavoud da brena Ar en deulin e Pariz, e stal vihan eur marhadour leoriou koz, war ribl ar Sên, tost da Iliz-Veur Intron Varia Bariz, al levr n'e-neus ket paouezet da blijoud din. Lakeet em-eus anezañ zoken abaoe e-touez ar seiz pe eiz levr kaer hag a deu din o lenn hag o adlenn bepred gand ar memez plijadur. Bez' eo unan euz al levriou hag a ne faster ket biken ganto.

Evid aoza ar studiadenn-mañ em-oa bet c'hoant kaoud dirag va daoulagad dorn-skrid Yann-Ber Kalloh. Med kaer em-eus bet klask, n'on ket bet gouest d'e

gavoud. Beteg- henn em-eus greet kazeg. Lavared a rafed ne oar den ebed petra eo deuet da veza nag e pe leh emañ.

Setu ez eo bet red din trei war-zu an teir moulladenn a zo bet savet beteg-henn. Etrezo o-zeir em-eus choazet heulia ar voulladenn genta, hini P. Mocaer, bet greet war zorn-skrid Yann-Ber heb cheñch na niver ar barzonegou nag ar feson d'o reñka nag an doare-skriva.

Evidon-me, n'eus leh ebed d'o reñka disheñvel, evel ma 'n-eus greet Loeiz Herrieu ha, war e lerh, Kendalh. Ne gav ket din e-nije plijet tamm ebed da Yann-Ber Kalloh ar pezh o-deus greet ar re-mañ. Eun devez ma lavare dezañ Y. an Diberder, unan euz e vignoned, goude ma 'n-oa reñket e varzonegou hervez an ali e-noa roet hemañ dezañ, e hellfe marteze e zikour c'hoaz d'o reñka gwelloc'h, Yann-Ber e-noa respontet dezañ en eur rei da entent dezañ sklêr e helle klask o reñka gwelloc'h, med heb prometi dezañ e heuillfe e ali. "Gweled a raim", emezañ¹. Diskouez a ree evel-se e volentez da chom mestr e-unan da zerhel pe da cheñch ar reñk hag an doare e-noa c'hoant rei d'e varzonegou en e levr.

P. Mocaer eo e-noa karget, just a-raog beza kaset d'an emgann, da embann an tregont barzoneg a oa en e zorn-skrid². Perag 'ta klask cheñch ar feson d'o reñka ha zoken lakaad en o zouez diou varzoneg all, evel ma 'n-eus greet Loeiz Herrieu? Perag ivez ober evel Kendalh? Hemañ, goude beza heuliet Loeiz Herrieu evid ar pemp barzoneg kenta a zo chomet a-zao en eur leuskel seiz barzoneg, unan, Guerzen en eotrou Nouel (er bederved lodenn, e moulladenn P. Mocaer, an hini anvet Ar en deulin eit mem bredér) hag ar re all, ar c'hweh

---

¹(1) Gweled: Y. Le Diberder, "Narcisse Mocaer contre Jean-Pierre Calloc'h", Vannes, 1922.

²(2) Gweled (e moulladenn P. Mocaer); p 211, al lizer euz ar 15 a viz gouere 1915, ha p. 212, al lizer euz an 13 a viz eost.

kantik a zo e pemped lodenn ar memez moulladenn Ar en deulin àit klod er Sent.

Me a gred ez eo red derhel da heulia bepred bolontez ar skrivagner.

E moulladenn P. Mocaer e oa eun toullad brao a faziou. Kalz a werzennou zoken a vank e-barz. Esperoud a ran em-eus reizet an oll faziou ha lakeet en o flas an oll gwerzennou. Esperoud a ran ivez ne vo harzet na Leonad na Kernevad na Tregeriad ebed gand rannyez Yann-Ber Kalloh. Tud Leon, re Gerne ha re Dreger a hell lenn êz a-walh (kaozeal n'eo ket heñvel) rannyez Wened. Ha, gouzoud a reer : eul levr, pa vez cheñchet ennañ tamm-pe-damm yez an hini e-neus skrivet anezañ a goll toud e vlaz.

Eun diverra euz buhez Yann-Ber Kalloh

1888 21 a viz gouere, Y-B. ganet en enez Groe, e kêriadenn Kêrklavezig. E dad, moraer war eur vag-pesketa. E vamm, a zav ar vugale (diou verh kosoh eged Y.-B. hag eur paotr all yaouankoh), hag a labour ar park e-kichenn an ti.

1890 E skol ar Seurezed.

1894 e skol ar Frered. Gand e dud, ar Seurezed hag ar Frered, Yann-Ber a zesk mad ar relijion.

1898 Pa guita skol ar Frered, kure Groe, an aotrou Leroux, bet kelenner e kloerdi bihan Keranna e Santez Anna Wened, a gemer Yann-Ber er presbital, gand eun toullad paotred all, da rei dezo kenteliou galleg, latin ha gregach.

1900 Miz here. Y.-B. e kloerdi bihan Keranna, er pevare klas. Labourad a ra mad.

1902 En eil klas. Ober a ra anaoudegez gand Léon Palaux, a deuo da veza e vignon hag a skrivo istor e vuhez. Hemañ eo a ra dezañ staga da lenn "Barzaz Breiz" Kervarker, "Bepred Breizad" an Uhel, barzonegou Taldir-Jaffrennou, levriou hag a ro dezañ ar c'hoant da skriva e brezoneg.

1902 Miz here, maro e dad, beuzet e porz ar Hroazig.

1903 Miz c'hwevrer, e skriv e galleg diou varzoneg war ar gwalleur-ze : "Plaintes" ha "L'Orphelin de la côte", an diou wella marteze euz e varzonegou galleg.

1905 Bachelour da zeiteg vloaz, da viz gouere. Skriva a ra ivez Tristedigeh er Helt.

E miz here e ya da gloerdi braz Gwened.

1906 Miz here, e skriv daou bez-c'hoari : "Er Flamanked" hag "En neu veùer", c'hoariet e Groe.

Miz du, kleñved e hoar gosa, klañv pell 'zo, a ya war wasaad.

1907 Miz even maro an aotrou Noel, beleg, rener ar gazetenn "La Croix de Groix" (gweled Guerzen en eutrou Nouel).

E-pad an hañv, an eil euz e hoarezed hag e vreur, Jozef, a zo taget gand ar memez kleñved gand e hoar gosa. Yann-Ber a gav dezañ neuze eur pennad z eo klañv evelto.

Miz here, re yaouank evid beza greet abostoler hag evid mond da zoudard, ez eo red dezañ kuitaad ar hloerdi braz evid eur pennad, ken na 'no oad a-walh. Setu ez eo red ivez dezañ klask labour evid gounid eun tamm bennag da zikour e vamm.

Prest goude ez eo roet da houzoud dezañ gand rener ar hloerdi braz ne hello ket kenderhel war ar studi da vond da veleg. Eñ, kelennerien ar hloerdi hag eskob Gwened o-deus aon ne vefe taget d'e dro gand kleñved e hoarezed hag e vreur.

An dra-mañ a zo eur gwall-daol evitañ.

1907 Miz here, emañ e Pariz. C'hoant e-neus da veza skolaer, med ne gav plas ebed. Ne gav nemed eur plas a vestr-studi en eur skolach prevez ha paeet fall. Nebeud a amzer e-neus zoken da studi. Pariz ne blij tamm ebed dezañ. Gweled a ra re a dud hag e-neus en o fenn nemed klask gounid arhant ha kemered o flijadur en dizurz heb soñjal er beorien ken niveruz dilezet en o mizer ha disprizet. Ne wel nemed tri dra da blijoud dezañ, "teir enez" e mor dirollet Pariz, diou iliz, hini "Itron Varia en Treheu" (e galleg "Notre-Dame des Victoires"), hini "Er galon Sakret" e Montmartre, hag eur chapel hini "Er venedaezed" (ru Monsieur).

1908 Miz mae, unan euz e varzonegou brezoneg, Er voarerion zo prizet gand an "Union Régionaliste Bretonne".

Miz here, emañ e kêr Reims e-giz mestr-studi adarre. Ne en em blij ket muioh eno eged e Pariz.

1909 Miz ebrel, maro e hoar gosa. Braz eo e hlahar.

Miz here, soudard e Vitry. Lakeet er "service auxiliaire", daoust dezañ beza braz ha kreñv da weled. Setu e labour zo er bureviou hag e-nez amzer da ober enklaskou evid eun istor euz enez Groe, da skriva er gelaouenn "Les Annales de Bretagne" hag er gazetenn "Le Pays Breton".

Ne blij tamm ebed dezañ e amzer zoudard.

1911 Miz even, e skriv d'e vignon, F. Danigo : "Nationaliste breton, certes, je le suis entièrement, mais séparatiste, jamais".

23 a viz gwengolo, eh echu e zervich.

Miz here, adarre mestr-studi, med e Mesnières, eur gêr vihan euz ar Sên-Izella. Ne en em blij ket eno.

1912 Miz here, emañ evid an eil gwech e Pariz, e-giz mestr-studi, mez e Skol-Veur a Gomers Pariz, dre berze vignon Léon Palaux, e-unan mestr-studi eveltañ evid ober e studi a vedisin. Chom a ra eno beteg miz genver 1915.

1913 Miz eost, e Groe e-pad e vakañsou. Ober a ra eur reuziad a 18 devez pesketa toned war ar vag "Aquilon". En distro n'eus nemed 9 besk er vag, med Yann-Ber e-neus skrivet Peden er moraer.

1914 2 a viz eost, ar brezel braz kenta. Yann-Ber a houlenn dioustu beza kemeret da zoudard e-giz "engagé volontaire". Med tri miz e rank gortoz a-raog beza kemeret (6 a viz du). Braz eo e joa neuze.

D'ar 16 a viz du, e varv an eil euz e hoarezed. Glahar e-leiz e-neus.

1915 24 a viz genver, ez eo galvet da vond da zoudard, en Oriant.

1a a viz ebrel, ez eo kaset da Skol ofiserien ar rezerv, da Saint-Maixent (Deuxc Sèvres)

15 a viz gouere, eul lizer da Ber Mocaer, eur mignon, da houlenn digantañ kemered e varzonegou hag o lakaad embann ma ne zistro ket euz ar brezel.

13 a viz eost, distro d'an Oriant, e-giz "aspirant".

25 a viz eost, e roud war-zu an dachenn a vrezel, "ar henteu er brezel", da glask an 318ved R.I.. En hemañ ez eo lakeet en 20ved kompagnunez. E zoudarded zo oll Kerneviz, oll brezonegerien. En em gleved a ra mad ganto ha plijadur e-nez o kaozeal brezoneg ganto.

Adaleg neuze, heb ehan koulz lavared, 10 devez el linenn genta, "er hleyeu", en trañcheou, ha deg devez o tiskuiza.

1916 Miz ebrel, ez eo kaset d'an 219ved rejimant R. I.. E zoudarded zo atao Bretoned ha brezonegerien.

Miz gwengolo, ez eo greet izletanant.
Etre ar 7 hag ar 27, el linenn genta, e skriv Karter-noz er hleyeu.

1917 Miz genver, en deveziou kenta, e kas ar varzoneg-se da René Bazin, ar romanter gall brudet. Hemañ, kerkent, kenkoulz e kav anezi, a laka he embann e kazetenn "L'Echo de Paris" ar 7 a viz genver. Plijoud a ra kalz dioustu e Bro-Hall hag e Breiz.

10 a viz ebrel, d'ar meurzh Fask, pa 'mañ azezet o tebri e lein, Yann-Ber a zo lahet gand eun tamm obuz tarzet strinket ouz e benn.

N'e-neus c'hoaz nemed eiz vloaz warn-ugent.

Eur zell war vuhez Yann-Ber Kalloh

Feiz ha karantez-vro

Red eo taol eur zell war e vuhez evid kompren mad e levr Ar en Deulin.

Eur vuhez simpl eo, eur vuhez eeun, eur vuhez a labour hag a boan, bet diêz a-walh evid lakaad he merk don e kalon, dener ha birvidig ha spered lemm an den.

E dud, ma ne oant ket paour-raz, ne oa ket tost dezo beza pinvidig. E dad, moraer war eur vag-pesketa, ne veze ket braz e hounidegez. E vamm he-deze poan meur a wech o tond a-benn da labourad ar park e-kichenn an ti. Tra ma oa beo an tad e vevent eüruz goulskoude, daoust ma veze red d'ar vugale, paotred ha merhed, sikour o mamm er park da boent al labouriou kaled.

"Disket em ès, bihannik-tra", a lavar Yann-Ber en e varzoneg Peden en téolélled, "médein ha tennein avaleu".

En despet da ze, e kave eun amzer vad amzer e vugaleaj:

"O déieu mem bugalereh", emezañ er memez barzoneg,

"Pen den, dilui,

Get mam de rédek en éru

Pé get me zad d'er beskereh,

Men é oh-hui? Men é oh-hui?

O déieu mem bugalereh,

Na dous e oeh!"

Med an amzer eüruz ne bad ket pell. Yann-Ber n'e-neus nemed pevarzeg vloaz pa varv e dad (miz here 1902). Adaleg neuze e komañs ar gwalleur da skei war ar famill heb ehan. Eur hleñved heb pare a gouez da genta war ar verh kosa, goude war an eil ha war ar paotr yaouanka. Neuze, n'eus fin ebed ken d'ar glahar ha d'ar baourentez. Homañ dreist-oll a bouez pounner war ziskoaz Yann-Ber, kement ha ma teu dezañ meur a wech sevel a-eneb dezi (gweled dreist-oll Pried er barh). Braz eo e hlahar o weled e dud skoet evel-se. Med ar gwasa poan a deu dezañ pa'z eo roet dezañ da houzoud ne hello ket mond da veleg.

Ar feiz ennañ a zo braz ha kreñv. Hi eo a gemer ar henta plas en e galon, bet lakeet ennañ abred gand e dad hag e vamm, gand ar seurezed hag ar frered, kreñveet goude e kloerdi bihan Santez Anna hag e kloerdi braz Gwened. Ken kreñv e oa deuet da veza ha ma oa savet ennañ eur c'hoant braz iskiz da veza beleget, eur c'hoant ken braz ha, pa oar ne hello ket ken distrei d'ar hloerdi braz (1907), e chom da zebri e spered, da vihanna, beteg ar bloaz 1912 ha marteze beteg e zevez diweza.

Tost ken kreñv ez eo ennañ ar garantez evid enezenn Groe. Kaerroh e kav anezi eged "enezennou Hellas" ken brudet goulskoude, rag e galon, emezañ,

"zo du-zé, én enezegi peur

E gleüer mesk ou herrek yeh santel er Gelted".

Kreñv eo ivez ennañ ar garantez evid ar mor hag evid ar vicher a voraer. En e yaouankiz e-noa soñjet eur pennad beza moraer evel e dad. Bet e oa meur a wech gantañ o pesketa hag ar vicher a blije dezañ. Kenderhel a ra zoken pell da vond gand ar besketaerien da viz eost e-pad e vakañsou.

Ken braz eo c'hoaz e garantez evid Breiz, evid he gizioù hag he yez. Ne baouez ket da stourm evid lakaad Bro-Hall e-leh klask o diskar da glask o zikour da chom beo ha kreñv.

Beza pell diouz Groe ha deuz Breiz-Izel, en harlu e Pariz, e Reims, e Vitré, e Mesnières ha goude adarre e Pariz, e-neus lakeet anezañ d'o hared kalz muioh c'hoaz. Ne baouezo ket d'hen lavared en e varzonegou.

An dra ziweza a sko spered ha kalon Yann-Ber eo ar brezel. Hervez e vignon Léon Palaux, e wele anezañ o tond pell a oa. "Gweled a ri, a lavare dezañ, e komañsamant ar bloaz 1914, gweled a ri, an Almagn a ouezo heb dale tenna he mad euz an dizunvaniez a zo en on bro".

Kerkent ha ma'z eo diskleriet, e-leh klask chom pell dioutañ evel ma helle ober, e fell dezañ goulenn digand an arme beza kemeret ganti e-giz "engagé volontaire" da vond d'an emgann gand ar re all. Soñjal a ra e hello Breiz, pa deuo ar peoh, ma hounid Bro-Hall, kaoud muioh a frankiz diganti dreist-oll evid he gizioù hag he yez. Eur wech taolet en emgann, e houzañv gand kalz a gourach an traou euzuz ha skrijuz, ar vizer hag an dismantrou a deu d'e heul. Lavared a rafed zoken a-wechou ne zisplij ket kement-se dezañ. Tener eo e galon, sur, med meur a wech e tiskouez ivez beza gouez ha rust a-walh.

An doareou-ze euz e vuhez, e garantez evid e dud hag evid e vro, ar feiz kreñv, ar glahar goude gwalleuriou e familh, ar c'hoant desevel da vond da

veleg hag ar brezel d'ar fin, e kavom anezo oll en e levr. Ind-i eo a laka ennañ an tan hag an nerz a ra dezañ beza ken kaer.

Al levr "Ar en Deulin":

eur bedenn vraz

Yann-Ber Kalloh n'e-neus laosket war e lerh nemed eul levr Ar en Deulin. Med al levr-se a zo eul levr kaer ha a n'eus hini all ebed heñvel outañ. Eul levr barzonegou eo. Tregont barzoneg a zo er henta moulladenn, an hini a oa bet embannet gand Per Mocazer er bloaz 1921. En hini embannet gand Loeiz Herrieu (Dihunamb), er bloaz 1935, ez eus diou ha tregont, diou muioh Kroll an dèl marù hag Hou péet truhé dohein, diou varzoneg skrivet gand ar barz en e yaouankiz. E moulladenn Kendalh, er bloaz 1963, n'eus nemed pemp warn-ugent. En homañ ez eus laosket a-gostez 7 barzoneg : Guerzen en eotrou Nouel, daou gantik Nedeleg Kañnen Nendeleg ha Jezuz Kroedur, Kantik er Spered Santel, daou gantik ar Werhez Itron Varia, O Intron Varia ha Litanieu ar Huerhéz.

Al levr er voulladenn genta e-noa daou ano galleg : A genoux ha Lais bretons, o-daou roet dezañ gand Yann-Ber Kalloh, an eil dre fazi, evel ma lavar dres-tre Loeiz Herrieu (notennou p. 189), rag al levr n'eus barzoneg ebed hag a hellfe beza greet outi eul "lai".

Ar barz n'e-neus lakeet e-giz kenskrid nemed : "En hanù en Tad, er Mab, hag er Spered Santel, Re vo èl-se!"

Derhel a ree pell a oa d'ar henskrud-se. Hen lavaret e-noa d'an aotrou Corignet, person Groe, mignon ha madoberour da Yann-Ber (gweled leor Léon Palaux, p. 122) : "Dans un an ou deux, je pense pouvoir réunir mes poèmes en un petit volume. Ça s'appellera Ar en Deulin. La préface sera très courte, très originale, sans l'être. C'est celle qui a été faite depuis liongtemps : "En hanù en Tad, er Mab hag er Spered Santel". Ce sera tout... Mais ce sont là des choses lointaines..."

Ar henskrud-se a ziskouez mad c'hoant Yann-Ber da ober euz e levr eur seurt pedenn vraz. Gwechall e oa ar hiz, en tiez evel en iliz, da gomañs kement pedenn a vezed o vond da lavared gand ar geriou : "En ano an Tad, ar Mab hag ar Spered Santel", en eur ober sin ar groaz. Setu perag emañ an dra-ze e-giz kenskrud.

Meur a dra all a ro da anaoud ar c'hoant-se. Da genta ano al levr : Ar en deulin. An tri ger-mañ a ro da entent d'al lenner emañ ar barz o vond da bedi Doue gand respet, en eur zaoulina.

Goude e teu ar henta barzoneg d'hen adlavared gand muioh a nerz, evel ma fellfe dezañ poueza stard war al lenner evid e zigas da gemered perz e-unan gantañ e pedenn peb barzoneg.

Bez' ez eus c'hoaz traou all da rei da entent ez eus pedennou euz eul lodenn vad euz ar barzonegou.

Ar pez hen diskouez ar gwella eo feson Yann-Ber Kalloh da ranna anezo.

O ranna e-neus greet e pemp lodenn, dastumet enno teir, c'hweh, seiz ha c'hweh barzoneg hag a denn danvez pep hini eun tamm bennag da hini ar re all.

N'eo ket outañ e-unan eo e-noa rannet Yan-Ber anezo evel-se. Eur mignon, Y. en Diberder, eo e-noa roet an ali dezañ da ober, evid ma hellfe an oll barzonegou ober evel eur varzoneg vraz hag en em zerhel euz an eil penn d'egile.

E levrig Y. en Diberder a-eneb P. Mocaer (1922), anvet Narcisse Mocaer contre Jean-Pierre Calloc'h, e kaver (p. 36), ar geriou-mañ, skrivet dezañ gand Yann-Ber: "Je me souviens que vous m'aviez conseillé de lier ainsi mon livre en une sorte de poème unique, procédant d'une même inspiration. Je l'ai tenté". Ar barz e-neus 'ta heuliet ali e vignon.

Hag e heller lavared ez eo deuet a-benn da lakaad da zoñjal eh en em stag tamm-pe-damm an oll barzonegou an eil ouz eben, da vihana e peb lodenn.

Ano al levr hag an ano roet da bep hini euz ar re-mañ a ra ar stag kenta etrezo. Rei a reont dreist-oll da gredi ez eo al levr evel eul levr pedennou, daoust ma n'eo ket pedennou an oll barzonegou. Med red eo hen anzav, memez ar re n'int ket a zo mad en o flas e-kichenn ar re all, rag an ton enno zo ar memez hini, hini ar bedenn pe hini ar brederiadenn.

Ano al levr, e galleg nemetken, er voulladebnn genta, hini P. Mocaer (1921) A genoux, Ar en deulin en hini Loeiz Herrieu, Ar en deulin hag A genoux en hini Kendalh, hag an ano-ze adarre hini barzoneg kenta al levr, e penn ar henta lodenn er voulladenn genta, el leh ma'z eo displeget mad, hen lavar sklêr a-walh.

Med sklêrroh c'hoaz hen diskouez goude ano pep hini euz ar peder lodenn all. Ennañ e kaver beb taol adarre ano al levr Ar en deulin. En eil ez eo Ar en deulin àùit mem bro; en drede Ar en deulin eit m'ine peur; er bevare Ar en deulin eit mem breder hag er bemped Ar en deulin àùit klod er sent.

Ne chom er-mêz euz al lodennou-ze nemed ar vrudeta euz ar barzonegou, Karter-noz er hléyeu (Peden er gedour), lakeet e moulladenn P. Mocaer, goude ar pennad e yez plên anvet Ar henteu er brezel. En diou voulladenn all ez eo lakeet gand Loeiz Herrieu ha Kendalh evel barzonegou all en eul lodenn roet dezi an ano Ar en deulin er brezel.

Ar pez a gaver el levr:

tristidigez ha taolennou a vuhez

E moulladenn P. Mocaer, el lodenn genta, n'eus nemed teir barzoneg : Ar en deulin, Tri neved, tèt beden ha Deit Spered Santel.

Ar varzoneg kenta, an hini a ro he ano d'al lodenn genta, Ar en deulin, a zo berr. Ne ra nemed displega ano al levr evid rei da entent d'al lenner pegen êz ha pegen plijaduruz zoken, dreist-oll abred diouz ar mintin, pa vez an heol o sevel hag an oll draou en o haerra, da boent an Añjeluz, eo koueza war an daoulin dirag Doue da bedi evel ma ra ar beleg ouz an aoter, an dud simpl o vond d'o labour ha memez ar barz, eñ hag e-noa bet c'hoant en e yaouankiz da vond da veleg.

An diou varzoneg a deu goude zo diou varzoneg hir, re hirra al levr. O-diou emaint e yez plên. Enno ar brederiadenn a gemer kement a blas hag ar bedenn.

An hini genta, Tri neved, a zispleg pedenn ha prederiadenn ar barz e diou iliz hag en eur chapel o-doa plijet dezañ e-pad ma oa e Pariz, evel kollet er gêr vraz, an diou iliz hag ar chapel a gave enno ar peoh hag ar renoz a ne helle ket o haoud e leh all ebed e kêr. Er varzoneg-mañ, ar bedenn hag ar brederiadenn ne dennont nemed dezañ e-unan, d'e boan-galon ha d'e boan-spered.

En eil, ar bedenn hag ar brederiadenn a zo diwar-benn ar brezel nevez-diskleriet hag an droug iskiz e-neus greet dija dre ar bed.

En ano pep hini euz ar peder lodenn all, e teu goude ano al levr Ar en deulin, an dra resiz a lavar ar barz eur bedenn evitañ, pe an hini a zach e spered warnañ, rag ar barzonegou bodet dindan an ano, ma tenn atao o danvez eun tamm bennag da hini ar re all ha ma talhont bepred eun tamm ton ar bedenn, ne heller ket lavared ez int oll pedennou. Bez' ez eus hag a n'int ket.

En eil lodenn, Ar en deulin aùit mem bro, ez eus c'hweh barzoneg, oll diwar-benn Breiz-Izel hag ar Gelted. E peder anezo e kavom eur bedenn : e Peden aùit Breiz, e Talitha, Cumi, e Men Gouen, hag e Gueledigéh, eur bedenn, e-giz ma lavar, evoid "mem bro". Med e vro zo estreged Breiz-Izel. Bez' eo c'hoaz kement bro a zo Kelted enno, dreist-oll Izerzon. Felloud a ra dezañ goulenn digand Doue o zikour da adkavoud o frankiz.

An diou varzoneg all Me halon zo é Breiz-Izél ha Diougan Ezekiel, n'eus pedenn ebed enno.

En hini genta, ar barz ne ra nemed lavared pegement e tisplij dezañ ar vuhez a ren an dud er hêriou braz, pegement e plij dezañ, er hontrol, beza en enez Groe hag e Breiz-Izel. En eil, daoust ma'z eus eur ger da lavared e feiz kristen, n'eus pedenn ebed enni. Goude gweledigez ar profed n'eus nemed meuleudi da Vreiz ha d'ar Gelted, prest, emezañ, da weled torret o chadennou hag adroet dezo o frankizou.

An drede lodenn a zo he zitr : Ar en deulin eit m'iné peur. Enni ez eus 7 barzoneg. E c'hweh anezo, Triste- digeh er Helt, Judica me, Guerzen er marù, Mise- rere, Fiat ha Péden én téoélded emañ ar bedenn emaeer o hedal. Med ar barz a lavar ouspenn enno ar velkoni savet en e galon dre ma 'n-oa ket gelllet mond da veleg (Judica me), e boan-galon, e boan-spered ha zoken e zizesper

goude gwalleuriou e famill hag e hini e-unan (Guerzen er marù), ar c'hoant da gaoud nerz a-walh d'o gouzañv e-leh beza tentet da zevel a-ebeb da volontez Doue (Fiat ha Peden en téoélded) hag ar c'hoant ivez da houlenn pardon digand Doue (Miserere).

Pried er barh n'eus enni pedenn ebed. Yann-Ber Kalloh a ro da anaoud enni penaoz e oa deuet gand an amzer da en em ober ouz an hini a ra outi e bried, ar poaniou, hag an tammou plijadur e-noa bet o veva ganti beteg ar poent ma 'n-oa skrivet e varzoneg (1912). Eur vaouez iskiz e oa e bried, (e bried abaoe deiz e vadiziant), peogwir e oa ar Baourentez.

Ar bederved lodenn a zo dindan an ano : Ar en deulin eit mem breder. Enni ez eus ivez 7 barzoneg. pemp anezo n'eus pedenn ebed enno, gouestlet peder anezo da vignoned, unan beo (Er vernikenn), ha tri maro (Soñen d'é zeulagad, Guerzen en eotrou Nouel, Beati mortui), da dud enez Groe eet da anaon, (Eit en enan).

Er verniken zo eur varzoneg verr. Ar barz a lavar enni, war skwer ar vrennikenn, krog stard er roh, pegen kreñv ha pegen fidel eo e garantez evid e vignon.

Ar peder barzoneg all zo gouestlet da dud varo. E Soñ- nen d'é zeulagad, ar barz a ro da houzoud pegen braz eo e hlahar goude maro e vignon, dre ma ne hello ket ken gweled e zaoulagad, ken kaer ha ken dous o zell.

Guerzen en eotrou Nouel a ro meuleudi d'an aotrou Noel, bet beleg e Groe, marvet er bloaz 1907, da eiz vloaz ha daou-ugent, karet gand an oll er barrez hag a lavar glahar oll dud an enezenn. Beati mortui ("Eüruz ar re varo") a lavar pegen eüruz e kav Yann-Ber e vignon nevez kouezet war an dachenn-vrezel, abalamour, dre ma 'n-eus roet e vuhez evid e vro, ez eo digemeret gand Doue er Baradoz.

Med Kalloh ne fell ket dezañ e vije ankounac'heet tud Hroe eet d'an anaon, emañ o horv e bered an enezenn. Truez e-neus outo oll o soñjal er stad ma 'maint bremañ er bez. Setu e halv an oll da gaoud soñj anezo.

An diou varzoneg all, Péden er moraer hag Er voraerion a ziskouez pegen kaled eo buhez ar besketaerien, pegen bihan ero o gounidegez, daoust ma vezont bepred pell diouz o zud, pegen braz o foan hag an dañjer. Ar barz a houlenn digand Doue dond d'o zikour.

Lavared a ranker ivez ez eus e peder lodenn genta al levr peder barzoneg da veza kanet. Yann-Ber Kalloh a verk e-unan ton pep hini anezo : Ar en deulin war eun ton kembraeg "A-hed an noz". Peden aùit Breiz war don"Più e enta honnenn? (Kañnenneu Bro-Guéned), Me halon zo é Breiz-Izél, war don "Ar re c'hlas" (Barzaz Breiz) evid an diskan, hag "Ebarz ar c'hoad" (Ernault-Mélusine) evid ar poziou.

Er bemped lodenn n'eo ket heñvel. En homañ ez eus c'hweh barzoneg : Kañnen d'er Spered-Santel wit ur gonfirmasion, Kañnen Nendeleg, Kañnen Jézuz- Kroèdur, Itron-Varia, Kañnen eit gouil Maria Kreiz est O Intron Varia, ha Litanieu er Huerhéz. Teir anezo, an drede, ar bevare hag al litanieu a zo ton ganto er genta moulladenn (1921).

Med eur varzoneg a chom distag diouz ar re all, an hini vrudeta, Karter-noz ér hléyeu (Péden er gédour), daoust dezi beza eur bedenn evelto hag eur bedenn hir. Er henta moulladenn, ez eo lakeet goude ar pennad e yez plên anvet Ar henteu er brezél. Marteze Yann-Ber Kalloh (pe P. Mocaer) e-noa soñjet e helle an notennou brezel-ze lakaad da gompren gwelloh ar varzoneg ha tro-spered ar paour-kêz gedour.

Daoust ma n'eo ket pedennou oll barzonegou al levr, e-giz ma helled gortoz, pa weled e ano, Ar en deulin, hag hini ar pemp lodenn anezañ, ez eo gwir eh en em stagont an eil ouz eben a-dost a-walh dre an ton a dristidigez a gaver enno oll ha dre ma vez ano enno oll euz Doue, euz Jezuz, euz ar Werhez, euz ar pehed, euz ar pardon, euz ar feiz, euz an devosion. N'eus nemed er varzoneg verra, Er verniken, hag a ne gaver enni netra euz an dra-mañ.

Eul lodenn vad euz barzonegou Ar en deulin, an hini vrasa a-bell, a zo 'ta pedennopu. Med er pedennou evel er barzonegou all ez eus c'hoaz meur a dra gaer.

Bez' ez eus taolennou leun a vuhez. Re ar vuhez pemdezieg : ti bihan Yann-Ber e Groe, buhez e famill ennañ, e vugaleaj eüruz (Peden en téoélded); ar voraerien war ar vag o pesketa, o anken pell diouz o zud, o skuizder e-pad al labour hag e-pad o zro karter-noz (Peden ar moraer hag Er voraerion); doareou euz ar vuhez e Pariz : hini ar beorien disprizet ha gwall-gaset, hini ar re binvidig o koll o arhant er plijaduriou hag en dizurz, hini an dud e poan o pedi en ilizou (Tri neved, tèr béden, Me halon zo e Breiz-Izél ha Deit Spered Santel). Bez' ez eus taolennou braz skrijuz, kaer-kenañ goulskoude : hini ar brezel e penn Deit Spered Santel, lakeet deom dirag on daoulagad evel eun tasmant spontuz, goloet a wad a-zioh an Europ; hini an dud oh en em laha, ar gwad o ruilla war an dachenn, hini ar barz dirag ar Gelted o klask lakaad anezo da en em daol en emgann da laha Germaned ar muia ma hellint (Deit Spered Santel); taolenn ar paour-kêz gedour kollet e-unan "en e zav àr er hleu", en noz teñval dirag an enebourien (Karter-noz er hleyeu); taolenn gweledigez ar profed Ezekiel, hini Yann-Ber pa gav dezañ e wel ar bed etre daouarn an diaoul (Gueledigéh).

Bez' ez eus taolennou kalz bihannoh, parfet koulz lavared o linennou hag ar vuhez a zo enno, evel an diou a zo er varzoneg Er verniken : an hini genta ar roh ha warni ar vrennikenn, krog stard enni, ar mor e fulor o klask he distaga;

en eil, ar memez roh ha warni ar vrennikenn, krog mad atao, eur wech kouezet fulor ar mor.

Bez' ez eus ivez prederiadennou a beb seurt war ar baourentez hag he efed war ar paour ha war an dud en-dro dezañ (Pried er barh), he efed war ar Gelted (Tri neved, tèr beden), war ar maro (Guerzen er marù), war vuhez an dud : ar re baour disprizet, ar re binvidig, re gêr da vihan, tentet gand ar plijaduriou hag an dizurz ha da zoñjal enno o-unan nemetken (Me halon zo e Breiz-Izél), war ar relijion (Tri neved, tèr beden hag all...), war ar brezel (Deit Spered Santel, Beati mortui), war istor ar Gelted ha war ar fed m'o-doa en em roet abred buan d'ar relijion gristen (Tri neved, tèr beden).

Bez' ez eus meur a varzoneg hag e tiskouez ar barz enno pegen kaer e kav Groe ha pegement e kar anezi (Me halon zo e Breiz-Izél, Peden en téoélded, Er voraerion), pegement e kar Breiz-Izel, he yez hag he feiz ha gand pegement a blijadur e ya e spered war-zu ar Gelted all, dreist-oll re Iwerzon (Diougan Ezekiel, Talitha Cumi, Guele- digéh).

Eun dra a ranker c'hoaz lavared : barzonegou Yann-Ber Kalloh a zo trist, trist oll ha penn-da-benn. N'eus c'hoarz ebed enno morse. Ne gaver enno nemed eun tammig mousc'hoarz, eur wech, en eur poz berr e Peden en téoélded, pa gomz euz e vugaleaj eüruz gand e famill en enez Groe. A-hend-all an ton a zo atao leun a dristidigez ha n'eo ket nemetken hini tristidigez ar ouenn (e-giz ma lavar e Tristidigez er Helt), an hini lakeet, hervezañ, gand Doue en e galon, med an hini deuet ennañ tamm-ha-tamm gand gwalleuriou e dud hag e walleur e-unan, hag n'e-noa ket gellet dond a-benn anezi biskoaz.

O lenn Ar en deulin e lavarfed n'e-neus ket Yann-Ber gouezet biskoaz c'hoarzin na zoken mousc'hoarzin. Lavared a ra goulskoude, e Pried er barh, e oa bet "guiù èl ul labous" pa oa bihan. Poan a vefe o kredi. Trist e vez bepred. Med eun dra a zo sur, e dristidigez ne daol ket anezañ morse d'an traoñ. Ne

zistruj ket ennañ morse an nerz-kalon nag ar volontez da ober bepred ar pezh a fell dezañ ober, nag ar pezh a gav dezañ ez eo dleet dezañ ober.

Eur rebech bennag

An dro-spered-se, kreñv hag eun tamm gouez, eo marteze a laka a-wechou da zond dindan e bluenn traou ken garo ha m'o-deus poan meur a hini oh ober digemer mad dezo bremañ.

Dond a ra dezañ evel-se meur a wech barn an traou hag an dud evel ma vije bet karget d'ober gand Doue e-unan evel gwechall profeded vraz Izrael.

Pemp miz goude ma'z eo diskleriet ar brezel, eh en em laka da youhal d'an Europ a-bez (Deit Spered Santel) ma 'mañ bremañ hemañ o tismantra anezi, n'eo nemed evid he hastiza abalamour d'he fehejou. An dra-mañ a ro dezañ eun daolenn gaer-kenañ ne hell ket mired da zoñjal e vije neuze spontuz gweled skoet heñvel gand Doue ar re vad hag ar re fall.

Ken mantruz tost eo an daolenn a laka dirazom euz Pariz (Me halon zo e Breiz-Izél), ar gêr vraz o vond da goll, emezañ, dre ma n'eus e-barz nemed daou rummad tud hag a ne hellint ket biken en em gleved, ar re binvidig a dremen o oll amzer o klask o flijadur, dirollet en dizurz, hag ar re baour, er vizer hag er boan, debret gand an naon hag an anken.

Ne gav ket a heriou kreñv a-walh da damall buhez ar hêriou braz, evel ma ne vije ket enno kement a dud vad hag a dud fall hag er rest euz ar vro.

E weled a reom c'hoaz, pa deu ar brezel, eun imor iskiz ennañ a-eneb d'an Almanted (ar Hermaned), eun imor ken braz ha ma ra dezañ youhal ken kreñv

ha ma hell (Deit Spered Santel) d'ar Vretoned ha d'an oll Gelted en em daol warno oll asamblez evid o laha hag o mouga heb ehan:

"Arog, Kelt mat! ha tenn, ha sko! Kouéh mar kouéhès : eit er vro é! Meit sko, sko, sko! o breur, sko!

Heb éhan, heb diskuih, heb truhé, tan dehon! Lah ha tag, pen dé reit! o breur, lah!

Bes er freill hag e val, er garreg hag e flastr, er gurun e freuz, er mor e veuh:

Bes er Hadour"

Lavared a rafed, o kleved anezañ dirollet evel-se, ez eo distroet ar bed hag-eñ n'ouzon ket ped kantved war e giz, da amzer ar Varbared. Med gwir eo ivez, abaoe ma 'n-eus gwelet an Almanted oh aloubi Bro-Hall, ez eus savet ennañ eun imor spontuz, ken kreñv ha ma 'n-eus greet dezañ kaoud c'hoant da vond d'an emgann, daoust ma helle chom heb ober. Hag e fell dezañ leuskel an imorze da zond euz e galon e-giz ma teu ha, mar gell, lakaad kement da zevel e kalon ar Gelted all. Yaouank eo c'hoaz, eun tamm gouez ivez e garakter. Pront eo zoken e spered hag e galon da heulia lod euz e froudenou. Ouspenn ne ouez ket atao floura e heriou. Med an traou-ze a ro nerz d'e varzonegou.

Jozef Loth a oa ar wirionez gantañ pa lavare en e rakskrid, e moulladenn P. Mocaer (1921) : "Bevein hag analat e ra e peb unan ag e folenneu, en em ziskoein e ra enné splann èl ma oé : guir Vrèhat, guir gristén, kadour kalonek, predér ébet arall geton, noz dé, meit mad, klod hag inrokat Brèh-Izél". An draze, perziou mad ha perziou fall asamblez, eo a ra ma kemer al lenner kement a blijadur o lenn Ar en deulin.

Setu e kav din ez eo red din lavared an dra-mañ : pa 'm-eus ranket mond d'ar brezel, er bloaz 1939, n'em-oa kaset ganen nemed al levr-se. Hag e-pad ar c'hweh vloaz ma padas evidon, em-meze bepred ar memez plijadur o lenn hag oh adlenn anezañ. E-pad an amzer-ze ne oan ket deuet a-benn da fasta gantañ.

Eur ger diwar-benn ar yez

Red eo ivez lavared eur ger diwar-benn yez ar barz en e levr. War ar poent-se, e kav din n'eus netra gwelloc'h eget trei e brezoneg ar pennad kaer e-noa skrivet e galleg J. Vendryès, kelenner brudet dre ar bed oll war ar yezou keltieg, er bloaz war-lerh ma oa bet embannet *Ar en deulin gand Mocaer* (1921), er gelaouenn "La Revue Celtique" (T. 39-1922):

"Ar barz-se a oe eur mestr-oberour er yez vrezoneg : an oberenn ken berr-ze a chomo evel eur skwer euz ar gwenedeg hag a skigno war ar rannyez-se, beteg-henn eun tamm dilezet, eur gloar hag a vo diêz d'ar re all sevel beteg enni. Kalloha a skriv eur yez kaer, kreñv evel roh an tornaodou, ken skiltr ha ken kaer he zon ha trouz gwagennoù ar mor. Bez' e-neus skeudennou kaer-dreist, gouzoud a ra diskouez e nebeud a heriou, en e finna doareoù, ar pezh a laka ar galon da dridal pe a deu dous enni. Ober a ra ma'z eo anad e hell yez e vamm, pa ouezer ober, displega an oll ideoù barzel. Gwir eo, dre ma'h anavez mad ar heriadurezh vrezoneg, e-neus pinvidikaet gand gerioù nevez greet a-bez gand tammou beo c'hoaz; ar re-ze hag ar re-mañ a zo êz da gompren. Plijadur a vez oh adkavoud, e stern e werzennoù, klod, "gloar", kevrin, mister, kosgor, tud o heulia (kembraeg gosgordd) ha gerioù koz kaer all euz an danvez keltieg pur. An aotrou J. Loth, en e rakskrid, e-neus roet gand kalz a bouez ar pezh a oa dleet da veritoù lennegel Kalloha kement ha d'e berzioù mad speredel"/

Ne heller ket, a gav din, gweled gwelloc'h ha justoh yez Yann-Ber Kalloha en e levr *Ar en deulin*.

Levrlennadurezh

Yann-Ber Kalloha : *Ar en deulin*

A) Moulladenn P. Mocaer : *A genoux (Lais bretons)*, 1921, Plon.

Ar voulladenn-ze ez eus enni 30 barzoneg e brezoneg hag e galleg. Ar barzonegou, daoust ma'z int lakeet bet troet e galleg gand P. Mocaer, a zo bet greet e gwirionez gand Y.-B. Kalloh.

Er voulladenn genta-ze e kaver :

1) E galleg, ar pennad skrivet gand René Bazin en "Echo de Paris", ar 6 a viz mae 1917 diwar-benn Y.-B. Kalloh.

2) E brezoneg, raklavar J. Loth (troet ivez e galleg)

3) "La vie de J.P. Calloc'h" gand P. Mocaer.

4) Ar pennad e yez plên Ar henteu er brezel ha, war e lerh, ar varzoneg vrudet Karter-noz er hléyeu (Peden er gedour).

B) Moulladenn "Dihunamb", gand Loeiz Herrieu (1935)

Enni ez eus 32 varzoneg e-leh 30. An diou varzoneg a zo ouspenn : Kroll en dèl marù hag Hou péet truhé dohein. Ar barzonegou zo renket disheñvel diouz ma'z int e moulladenn P. Mocaer. Brezoneg ha galleg er voulladenn ar gwella marhad.

C) Moulladenn "Kendalh" (1963), greet war hini Dihunamb, med n'eus e-barz nemed 27 barzoneg. Ar pemp kantik, renket el lodenn anvet Ar en deulin àùit er sent n'emaint ket enni.

Studiou

- Léon Palaux : "Un barde breton : J.P. Calloc'h (Bleimor), Sa vie et ses œuvres inédites"

Kavoud a reer ouspenn el levr pennadou hir bet skrivet diwar-benn J.P. Calloc'h hag e oberennoù, dreist-oll gand René Bazin, Jean des Cognets, Pierre Guéguen, Emile Masson, Loeiz Herrieu, Léon Le Berre hag all...

- Roparz Hemon, eur pennad en e levr Eur Breizad oc'h adkavout Breiz.
- J. Vendryès er "Revue Celtique" (p. 94-97) (T. 39-1922).
- F. Morvannou : Yann-Ber Kallouh, ur skrivagner kilstourmer?, Ar Falz, n° 7, 9-10, 1974-75.

Yves Miossec